

ՅԱՆՑԱԿԵՐՊ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆ, ՄՇԱԿՈՅԹ ԵՒ ՍՓԻՒՌՔ

(Նոթեր նորագոյն հարցերու
ուսումնասիրութեան համար)*

ՅԱԿՈՒ ԿԻՒԼԼԻՒՃԵԱՆ

Երկրորդ հազարամեակի վերջաւորութիւնը ոչ միայն տոմարային անկիւնադարձ մը կ'ենթադրէ, այլեւ՝ գլխաւորաբար պատմաճակութային հսկայ եղափոխումներ ու քաղաքակրթութեան նոր ձեւակերուծ:

Աշխարհի մէջ ամէն կողմ երեւցող բազմաթիւ տուեալներ արդէն իսկ նախաճաշակ մը կը հրամցնեն գալիք փոփոխութիւններուն մասին: Ասոնք, հասկնալի պատճառներով, այնքան ալ ճշգրտորէն նախատեսելի չեն, սակայն թոյլ կու տան ենթադրել որ հաւանաբար երկար ժամանակով պիտի պայմանաւորեն ներկայ ընկերութեան տնտեսական, մշակութային եւ աշխարհաքաղաքական դիմագիծը:

Մարդկութիւնը ճարտարարուեստական եւ արհեստագիտական դարերուն վերջ մը դնելով կը դիմէ դէպի տեղեկութեան վրայ հիմնուած ընկերութեան մը կազմաւորման: Այս զարգացումը պատմութեան մէջ իրագործուած փոխակերպութիւններու ամէնածանրակշիռներէն է: Գոականներուն յառաջացած շարժումները ստացան «Հրամաշխարհայնացում» (globalization) եւ «տեղեկութեան լեղափոխութիւն» անուանումները, սակայն որոնք են այս գաղափարներուն տուն տուող իրականութիւնները եւ դէպի ու՞ր, ի՞նչ ձեւի եւ որակի զարգացումներու կ'առաջնորդեն մեզ: Եւ որովհետեւ արհեստագիտական, տնտեսական ու հաղորդակցական նոր երեւոյթները գերազանցապէս առընչուած են մշակութային ազդակներու, այս հոլովոյթներուն մէջ մեզ յատկապէս կը հետաքրքրէ մասնաւոր հաւաքականութիւններու եւ մշակոյթներու դիմագրաւած պարագան: Հարց կը ծագի թէ տուեալ փոփոխութիւնները ինչ ձեւով կը ներգործեն վտանգուած ազգութիւններու եւ մշակոյթներու եւ մասնաւորապէս արեւմտահայերէնի եւ Սփիւռքի ապագային վրայ: Ընդհանուր համոզումը այն է որ անոնք գլխաւորաբար ժխտական արդիւնքներ կը յառաջացնեն: Բայց ուշադիր ուսումնասիրութիւն մը տարբեր եզրակացութեան մը առջեւ կըր-

նայ դնել մեզ, չըսելու համար՝ նույնիսկ փաստել հակառակը մասնաւոր պարագաներու:

Խնդիրը սերտելու՝ այլ սոսկ անոր ակնարկելու համար հարկաւոր է նախեւառաջ լուծել բառապաշարի ու եզրաբանական հարցը: Հոն հասնելու համար պէտք է յայտնաբերել երեւութները, կատարել եզրերու բաշխումն ու սահմանել անոնց հասողութիւնը: Ասիկա անհրաժեշտ է թէ՛ գիտական վիճարկումներու եւ թէ՛ ժողովրդական խօսակցութեան ընթացքին հայացուած հասարակաց լեզու մը ունենալու համար:

ՀԱՄԱՑԱՆՑ

Երկար հետազօտութիւններ կատարելու հարկ չկայ հաստատելու համար թէ վերոյիշեալ փոփոխութիւններու գլխաւոր շարժիչը կը հանդիսանայ արհեստագիտական միջոցներու յառաջացումը: Քառասունական թուականներուն ստեղծուած համակարգիչները հազուագիւտ մեքենաներ ըլլալէ դադրեցան չորս տասնամեակներ ետք ու սկսան տարածուիլ թէ՛ առեւտրական ձեռնարկութիւններէ եւ թէ՛ բնակարաններէ ներս: Անձնական համակարգիչը (PC) ոչ միայն դիւրացուց առօրեայ աշխատանքներու գործընթացը, այլ նաեւ - եւ որ գլխաւորն է - ընթացք տուաւ արդէն իսկ գործող հաղորդակցութեան ցանցերու հասարակաց օգտագործումին: Այսպէս, աշխարհի բազմաթիւ կէտերու մէջ գործող համակարգիչները իրարու հետ կապելու համար նախ գործածուեցան հեռախօսային գիծերը, ապա՝ հեռատեսիլի թելերը եւ ի վերջոյ արբանեակային անթել հաղորդումները:

Կապը իրագործող ֆիզիքական միջոցներէն անկախ, մէջտեղ եկաւ նոր հասկացութիւն մը՝ ցանցակերպ հաղորդակցութեան կարելիութիւնը: Տեղեկութիւնը փոխանակ ուղղահայեաց ճամբաներէ մագլցելու եւ ետ իջնելու այլ վայր մը ըստ կանխորոշ ուղիներու, այս ձեւով կրնար հորիզոնական ճամբորդութիւն մը կատարել, անցնելով բազմաթիւ հանգույցներէ՝ մինչեւ իր վերջնական հասցէն: Պարզ է որ գլխաւոր տարբերութիւնը կը կայանայ ուղղահայեաց աստիճաններու դանդաղեցուցիչ կամ արգելիչ հակակշռին եւ նոր ուղիներու բացարձակ ազատութեան միջեւ: Արդիւնք՝ հաղորդակցութիւնը կը բազմանայ ու կը սկսի ամէն կողմէ հեղեղել աշխարհը. մարդիկ հետզհետէ կ'անդրադառնան նորանոր կիրարկութիւններու կարելիութեան: Իւրաքանչիւր օր հաղորդակցութեան ցանցն ու տեղեկութիւններու մշտահոս երթեւեկը կ'օգտագործուի ե՛ւս նոր գործառնութիւն մը, հարց մը, աշխատանք մը «թարգմանելու» միջտեղեկատուական համակարգին եւ լուծելու

հո՛ն, այդ տարածքին մէջ: Օրինակները շատ են՝ նամակագրութիւն, փաստաթուղթերու փոխանակում, ապրանքներու ցուցադրութիւն, ծառայութիւններու ծանուցում, գնում, վճարում, ելեկրոնական աճուրդ, գիտելիքներու, տուեալներու եւ գիրքերու շտեմարան, որոնում, միտքերու փոխանակում, վիճարկում, քուէարկութիւն, պատկերներու, շարժանկարներու ցուցադրութիւն, ձայն եւ երաժշտութիւն, ու դեռ եւ այլն, եւ այլն:

Այս բոլոր շարժումները կը կայանան եւ հիմնուած են աշխարհատարած յարաճուն ցանցի մը վրայ, կազմուած *կապերէ* (թեւեր, արբանեակային ալիքներ) եւ *հանգոյցներէ* (մեքենաներ), որոնց համախումբ անուանումը ծանօթ է որպէս internet: Այս բառին հայացումը կարելի է արտայայտել տարբեր ձեւերով, որոնցմէ սակայն պիտի որդեգրենք *համացանցը*²:

Նորաստեղծ միջոցներով կատարուած գործողութիւնները, «տեղի ունեցած» փոխարարներութիւնները, փոխազդեցութիւններն ու գործառնութիւնները անհրաժեշտ է *մտածել* ու ըմբռնել որպէս ընդհանուր նոր երեւոյթ մը, նոր տարածք մը՝ կարենալ հասկնալու համար անոր արդիւնք յառաջիկայ հետեւութիւնները: Ասիկա ինքնին խիզախ մտամարզանք մըն է պատկերացնելու համար լիտագայ քաղաքակրթութիւնն ու անկէ հայ մշակոյթին բաժին ինկող մասը:

ԿԱՐԾԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԻՐԱԿԵՐՏՈՒԹԻՒՆ

Նախորդ պարբերութեան մէջ «տեղի ունեցածը չակերտուած է որովհետեւ կը վերաբերի ոչ-վայրի մը: Համացանցի սահմանումով իսկ մէկէ աւելի, թերեւս հարիւրաւոր կէտերու միջեւ կատարուած գործառնութիւնը չի պատկանիր *իրական* տարածքին որովհետեւ անոր կը պակսին *միջոցի, ժամանակի եւ ինքնութեան* ստորոգելիները: Ձայն կրնանք վերագրել տարածքի մը զոր առայժմ պիտի կոչենք *կարծական*³, որ նշանաւոր virtualի հայացման փորձ մըն է:

Այս բառի վերծանումն ու ստուգաբանութիւնը կրնայ որոշ չափով օժանդակել հասնելու համար անոր իմաստի ըմբռնումին: Virtualը կը յառաջանայ լատիներէն virtus բառէն որուն անմիջական թարգմանութիւնը պիտի ըլլար զօրութեանական, կարողական: Հանրատարած իմաստը կը նշէ որոշ չափով երեւակայական, լուեւայն, ենթադրեալ (աւելի ճիշդը՝ ենթադրելի), բովանդակող, պարունակող բան մը: Երեւակայականը - բացի երկար ըլլալէն կ'ենթադրէ գոյութիւն չունեցող բանի մը մասին մտացածին, ոչինչէն նոր բաներ ստեղծել մտովի: Մէկըի ձգելով *զօրութեանականը* հայե-

րէնի մէջ անոր այլիմաստ հակամիտութեան ու թերեւս նաեւ անգործածելիութեան պատճառով, ուշադրութիւնը կարելի է կեդրոնացնել virtualի բան մը ենթադրել տուող կարողականութեան, բան մը կարծել տուող յատկանիշին վրայ:

Կարծականը պէտք է շփոթել կարելիին (possibilis) հետ, ոչ ալ զայն հակադրել իրականին (realis): Ինչպէս որ կարելին կը հակադրուի իրականին, այնպէս ալ կարծականը կը հակադրուի, ըսենք՝ իրակերտման (actio)⁴: Այս վերջին եզրը մեր կարծիքով նախընտրելի է «իրագործել» ձեւէն որովհետեւ կը շեշտէ կերտելու, շինելու ներգործ յատկութիւնը:

Իրականութիւնը (reality) կարելի է բացատրել որպէս նիւթական գոյառում: Մինչ կարծականին կը պակսի գուտ գոյութիւնը. ան գոյութիւն ունի կարողականօրէն բայց ոչ իրակերպօրէն: Կարծականը կը ձգտի իրակերտուելու ենթակայական որոշումներու պայմանաւորման տակ, բազմաթիւ երկճիղումներու բեղումներէն անցնելով կրնայ հասնիլ իրագործման բազում ձեւերու, թէեւ կը մեկնի մէկ մեկնակէտէ:

Կարելին թաքուն իրականութիւն է⁵: Կարելին պիտի իրականանայ ամբողջովին, առանց իր բնութեան եւ կազմութեան մէջ փոփոխութիւններ մտցնելու: «Համանման է իրականին, միակ տարբերութիւնը այն է որ չէ գոյացած: Անոր իրականացումը ստեղծագործութիւն չէ՝ որովհետեւ ոչ ձեւին, ոչ ալ խորքին մէջ կը բարեփոխուի: Տարբերութիւնը միայն տրամաբանական ենթահողին կը պատկանի: Մինչդեռ կարծականը խնդրական ամբողջութիւն մըն է, միտումներու, ձգտումներու հանգոյց մը որ կ'ընկերակցի որեւէ էութեան՝ ըլլայ կացութիւն, դէպք թէ իր»⁶: Իսկ հանգոյց կը լուծուի իրակերտումով (actualization): Այս լուծումը չէ կանխուած մեզի, այլ կու գայ որպէս մեր ստեղծագործ մասնակցութեան, միջնորդութեան (interaction) հետեւանք:

ՎԱՅՐԻ ՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՉՔԱՅՈՒՄԸ՝ ՍՓԻՒՌՔԻ ԿԱՐԾԱԿԱՆ ՄԻԱՒՈՐՈՒՄ

Կարծականը սահմանելէն ետք կը մնայ երկու խօսք ալ ըսել կարծականացումի մասին: Կարելի է հետեւցնել որ ասիկա իրակերտումի հակառակ ընթացքն է: Այսինքն, մասնաւոր լուծումէ մը անցնել ընդհանուր խնդրականութեան որ իր կարգին կրնայ վերադարձուիլ բոլորովին տարբեր ճամբաներով ու հասնիլ նախկինէն ալ իրակերպումի: Իրակերպումածը այլեւս «հոն չէ», այդ «տեղէն դուրս է», կը կորսնցնէ վայրն ու ժամանակը, մինչեւ իսկ կը պլտորի անոր աղբիւրին ու ընդունիչին յարաբերակցութիւնը:

Իսկ լիչեալ երեք անստորոգելիներն են որ կը բնորոշեն - իմա՝ կ'անորոշեն - համացանցի, այսինքն հսկայ կարծականի նկարագիրը: Ֆրանսացի փիլիսոփայ Պիէր Լեւի այս մասին կ'ըսէ. «Կարծականացումը մեզ կը վերադարձնէ թափառաշրջիկ մշակոյթի, ստեղծելով ընկերային միջնորդութիւններու միջոց մը ուր առնչութիւնները կը ձեւաւորուին նուազագոյն կայականութեամբ: Երբ անձ մը կամ հաւաքականութիւն մը, արարք մը կամ տեղեկութիւն մը կը կարծականանան, "հոնկէ դուրս" կը մնան, կ'ապահովանան: ...Ժամանակի՝ բաց ոչ վայրի միութիւն: Համաժամութիւնը (sincronization) կը փոխարինէ վայրի միութիւնը. միջկապակցութիւնը՝ ժամանակի միութիւնը: Այսուհանդերձ կարծականը երեւակայական չէ այլ արդիւնաւէտ: Յայտնի չէ թէ ուր, սակայն "տեղի" կ'ունենայ»:

Վերոնշեալ աղբիւր-ընդունիչ շփոթի օրինակ մըն է գերբնագիրը: Այսպէս, երբ գրութեան մը վրայ աւելցուին տարբեր հանգուցներու յղող կապեր, նոթեր, եւլն., գրութիւնը կը վերածուի գերբնագրի (hypertext): Համացանցը լի է գերբնագրերով՝ ինքնին մեծ գերբնագիր մըն է: Նոյնինքն տպագիր հանրագիտարան մը գերբնագրի օրինակ մըն է: Գրութենէն գերբնագրի անցքը կարծականացման մէկ ձեւն է: Եթէ քիչ մը ետ երթանք, գրութիւնն ալ իր կարգին իրակերտումն է գրողի մտքին մէջ պտտող մտածումին. կարելի իրակերտումներէն մէկը՝ երբ հեղինակը կ'որոշէ այս կամ այդ ձեւով արտայայտել նոյն մտածումը: Կարծական այս կտորը՝ գերբնագիրը իր կարգին կը սպասէ ընթերցողի մը որ զայն իրակերտէ իր ուզած ձեւով, իր ենթակայական մղումներու բովէն անցընելով գերբնագիրը կարդալու, մեկնաբանելու ուղին, առնելու այս կամ այն յղումը ու շարունակելու բեկեալ ճամբայէն: Այս ձեւով, ընթերցողը եւս որ ստեղծագործական ներդրումը կատարած կ'ըլլայ հատուածի ընկալումին մէջ, զայն վերստեղծելով: Կարծական իր վիճակէն, ուրեմն, գերբնագիրը կրնայ ծնունդ տալ բազմաթիւ ընթերցումներու՝ համաձայն մեկնաբանութեան: Որքան բարդանայ, այսինքն որքան շեշտուի գերբնագրի կարծականութեան-խնդրականացման աստիճանը, այնքան աւելի մեծ պիտի ըլլայ ընթերցողի իրակերտական-ստեղծագործական դերը: Համացանցի նորարնոյթ տեղեկութիւններու ընկալման մէջ, հետեւաբար, հեղինակի ու ընթերցողի զանազանութիւնը կը շոգիանայ եւ ընթերցողը կը վերածուի «գրող»ի:

Այս հոլովոյթը ըմբռնելէ ետք դիւրին է հաստատել նոյն պարզան սովորական տպագիր գրութեան մասին ալ, անշուշտ շատ աւելի նախնական մակարդակով: Եւ դեռ անդրադառնալ պատկերի

մշակույթէն ետ դէպի գրութեան դիմելու ձգտումին, ուր պատկեր-
գիր հակադրութեան արձատր պէտք է փնտուել տուեալ գաղափա-
րի մը մէկ կողմէ վերարտադրութեան կամ ներկայացումին իսկ
միւս կողմէ խոհականացման (conceptualization) մէջ: Առաջինը
պատկեր՝ միւսը գրութիւն, մեկնելի վերացականացում:

Վերի բացատրութենէն կրնանք մեկնել հաստատելու համար
կարծական աշխարհի երրորդ ստորոգելին՝ գործակցական
(collaborative) եւ հաւաքական նկարագիրը: Միւս երկուքը արդէն
տեսանք աւելի վեր. անհամաժամութիւն եւ անհամատեղութիւն
կամ համաշխարհայնութիւն: Վերադառնալով մեր օրինակին, կա-
րելի է ըսել նաեւ որ գրուած պահուն մտածումը կ'անկախանայ
տուեալ ժամանակէն ու վայրէն:

Այս բոլոր մտորումները ստիպողաբար մեզ կ'առաջնորդեն ո-
րոշ եզրակացութիւններու, որոնք մեծ դեր ունին Սփիւռքի կազ-
մուածքը ըմբռնելու եւ անոր ապագան նախատեսելու մէջ: Կար-
ծական տարածքի նշեալ յատկանիշերուն առընչուած է հեռաւոր-
ութիւնները նուազեցնելու կամ ջնջելու անոր կարողութիւնը:
Երբ նաւալին ճամբորդութիւնը փոխարինուի օդանաւով, իրական
աշխարհի մէջ ժամանակն է որ կը նուազի, իսկ կարծական աշ-
խարհի մէջ՝ միջոցը, հեռաւորութիւնը: Այսպէս, կարելի է ըսել
թէ Ժ. դարու Սփիւռքի Ամսթերտամի եւ Կալկաթայի գաղութ-
ներուն եւ ներկայ դարու նոյն քաղաքներու հայ համայնքներուն
միջեւ ոչ թէ ճամբորդութեան, կապակցութեան պահանջած ժա-
մանակը նուազած է, այլ կարծական հեռաւորութիւնը:

Քսաներորդ դարու վերջին երկու տասնամեակներուն օդանա-
ւային ճամբորդութեան արագութիւնը գրեթէ չէ փոխուած, սա-
կայն տնտեսական եւ մշակութային ապահովանացումի, ուրիշաց-
ման տենդը մեծապէս առաջ տարած է զբօսաշրջութեան եւ փո-
խադրամիջոցներու շուկան. գիները նուազած են՝ նոյն ուղեգծի
պարագային իջած են կէսի կամ մէկ երրորդի: Այս պարագային
ծախսերու նուազումն է որ իր կարգին կարծականացման միջո-
ցաւ գեղչած է հեռաւորութիւնը:

Կարծականացման այս շարժումը, ինչպէս տեսանք, չի սահմա-
նափակուիր համացանցով: Համացանցը ինքնին հետեւանք մըն է
ընդհանուր ձգտումին: Կարծականացումը ինքզինք սնող, ինքնաճ
երեւոյթ մըն է: Հաղորդակցութեան եւ փոխադրութեան միջոցնե-
րու, հեռահաղորդակցութեան եւ զբօսաշրջութեան հետեւողական
զարգացումը կը դիւրացնէ մարդոց փոխյարաբերութիւնները,
զարկ կու տայ «դուրսը» ճանչնալու փափաքին եւ նոր ձեւեր կը

գտնէ արհեստագիտական լուծումներ տալու ցարդ ժամանակ (ու տեղ) խլող գործերու⁸։

Իրերայաջորդ նման հոլովոյթներու հետեւանքը կ'ըլլայ միջոցի գրեթէ ամբողջական ոչնչացումը։

Սփիւռքի, իբրեւ այդպիսին, գոյութիւնն իսկ հարցականի տակ կարելի ըլլայ դնել հաւանաբար մօտ ապագային։ Ոչ թէ Սփիւռքի լուծարումին, այլ Սփիւռքի վերամիաւորման է ակնարկութիւնը, կարծական չսփիւռքուածութեան։ Վերի սահմանումներով, խնդրական վիճակի՝ ապահողայնացման «ընթերցումը» կամ ապահնդրականացումը կամ լուծումը իրակերտման միջոցաւ կը լանգին ստեղծագործութեան, այսինքն կարծական տարածքի վրայ վերահողայնացման։

ՄՇԱԿՈՅԹ, ՀԱՄԱՅՆՔ

Ապահողայնացումն ու համաշխարհայնացումը կ'ազդեն ոչ միայն տնտեսութեան, այլեւ գլխաւորաբար մշակոյթին։ Ամերիկեան մշակոյթը հաղորդակցութեան միջոցներէն նորոգ գաղութատիրութեան վտանգով կը սպառնայ ամբողջ աշխարհի բնակչութեան։ Աւելորդ է վիճակագրութիւններ յիշատակել փաստելու համար որ համացանցի գերակշռող լեզուն անգլերէնն է։ Ափրիկէի անապատներէն մինչեւ լատինամերիկեան անտառներն ու չինական գիւղերը, մարդիկ հետզհետէ միեւնոյն ճաշերով կը սնանին, նոյն հագուստներով, մակնիշներով, խմիչքով, երաժշտութեամբ։ Սակայն ասիկա չի բաւեր ըսելու համար թէ ներկայ հոլովոյթը կործանաբար է փոքր ազգերուն եւ վտանգուած մշակոյթներուն համար։ Նոյն արդի միջոցներն են որ մեծ կարողականութեամբ կ'օժտեն իրարմէ հեռու ապրող, տարանջատ խմբաւորումները եւ զանոնք կը վերածեն հաւաքականութեան՝ կարծական համայնքի։

Համացանցի գլխաւոր լատիանիշը վստահաբար անոր «չատեր՝ շատերու առընչելու կարողութեան հետ կապուած է», ի տարբերութիւն տպագիր գիրքին, օրաթերթին կամ հեռատեսիլին⁹։ Նշեալ հանգամանքը առաւելաբար կարելի է բաղդատել, օրինակ, գիտաժողովի մը լառաջացուցած միջանձնական կապերուն հետ։

Նորագոյն արհեստագիտական միջոցները կը դիւրացնեն մարդկային յարաբերութիւնները, համայնական աւելի շեշտեալ ոգի մը ստեղծելով։ Համացանցի ռահվիրաներէն Ջէյմս Բարկսդէյլի համաձայն, երեք հանգամանքներ կը սատարեն համայնքի կառուցման. «անհամաժամեայ համայնքները, ուր մասնակիցները ստիպուած չեն միաժամանակ ներկայ գտնուիլ, համաշխարհայնութիւնը՝ երբ ստիպուած չեն նոյն տեղը ըլլալ, եւ գործակցական հաղոր-

դակցութիւնը՝ երբ ամէն ոք կրնայ մուտք գործել եւ օգտուիլ իրեն հարկաւոր եղածէն»¹⁰։

Կան նաեւ վտանգներ։ Տեսանք թէ աւանդական հաղորդակցութեան միջոցներու աղբիւր-ընդունիչ յարաբերութիւնը կը փոխւի։ Վերջինները կը վերածուին նաեւ աղբիւրի եւ հիմ կը հանդիսանան փոխազդեցութեան եւ նոյնիսկ «միջ-ստեղծագործութեան»՝ առանց հակակշիռ եւ սահման ճանչնալու։ ցեղային, ազգային, ընկերային թէ մշակութային անթիւ տարբերակներու պատկանող միլիոններ կը խօսակցին իրարու հետ՝ իւրաքանչիւր ընկերութեան չափանիշերը զանցելով եւ նոյնիսկ զանոնք քառսի յատկանիշերով փոխարինելով¹¹։ Նոյնպէս, տուեալներու բազմացումը, յատկապէս երբ անոնք անկանոն եւ պարագայականօրէն կը հոսին, աւելի մեծ անստուգութիւն կը պատճառէ եւ, միւս կողմէ, անկարելի կը դարձնէ փաստել աղբիւրներու վստահեցիլութիւնն ու տուեալներու ճշգրտութիւնը¹²։

Սակայն կարծական համայնքի բարիքները աւելի են քան վտանգները։ Անոնցմէ մէկն է համազարգացման (coevolution) զարգափարը։ Համայնքի անդամները իրենց աւընչակցութեան շնորհիւ կ'արտադրեն նոր տաղանդներ, ձիրքեր, կարողութիւններ եւ կը զարգացնեն աւելի բարդ գործընթացներու վարպետութիւն¹³։ Նոյնպէս կարելի է հետեւցնել թէ համայնքի մը ազատութիւնն ու բաց ըլլալու հանգամանքը անոր բարգաւաճման գրաւականը կը հանդիսանան։

Հաւասար իրաւունքներով խորհրդակցական կապը կը վերադառնայ, կարծէք չիշեցնելով Աթէնքի polisի վիճարկումները։ Հարիւրաւոր, հազարաւոր անձեր, տարբեր վայրերէ՝ ազատօրէն կ'արտայայտեն իրենց գաղափարները։ Հոս ալ ուշադրութիւն կը գրաւէ գործակցական յատկանիշը, որուն հետեւանքով ալ հեղինակային ինքնութիւնը գրեթէ կ'անհետանայ, ստորագրութիւնները ոչինչ կը սեպուին։

Ազատութիւնը քաղաքական կարեւորագոյն զարգացումներու դուռ կը բանայ։ Սփիւռքի պարագային քաղաքական աւանդական կազմակերպութիւններու կողմէ հրատարակուած մամուլէն դուրս դժուար է անհատական ձայն բարձրացնել տնտեսական եւ կառուցային դժուարութիւններու պատճառով։ Ընկերային գիտութիւններու ամենատարրական եզրակացութիւններէն մէկը այն է որ երբ ընկերութենէ մը ներս քննադատութիւնը կը լռեցուի, ալ խօսքով՝ ազդալուսի կարմիր լուսը չ'աշխատիր հարկ եղածին պէս, տուեալ ընկերութիւնը փաստօրէն կը սալարկէ իր ինքնակործանման ճանապարհը։ Այս առումով համացանցը գերազանցօրէն ժողո-

վրդավարական միջոցառումներով կ'օժտէ համայնքը, անոր անդամներուն տալով գրեթէ անծախս հրապարակումի կարելիութիւն, իրենց խօսքը հասցնելու համար աշխարհի որեւէ անկիւնը՝ ամէնամեծ թերթին հաւասար կարելիութեամբ:

Այս գծով խօսուն օրինակ մըն է Միացեալ Նահանգներէն սփռուող «Կոունկ» լուրերու սպասարկութեան ծառայութիւնը: Ամէն օր, երբեմն ժամը ժամուն, Սփիւռքի որեւէ անկիւնէն կարելի է ստանալ հարիւրաւոր լուրեր: Այս զարգացման դիմաց, բացառելով զգացական ու լեզուական մտահոգութիւնները, աւանդական թերթերու տարուէ տարի փակման գուժը որոշ չափով կը կորսնցնէ իր ծանրութիւնը: Նոյն ընթացքով, որոշ ատեն ետք հարցական կրնայ ըլլալ նոյնիսկ իւրաքանչիւր գաղութի մէջ թերթ (իւր շէնքով, անձնակազմով, ծախսերով ու բաժանորդներու սակաւութեամբ) հրատարակելու եթէ ոչ օգտակարութիւնը, գոնէ անհրաժեշտութիւնը:

Նմանապէս, կարծական տարածքի վրայ կարելի է հիմնել ակումբներ, դպրոց, նոյնիսկ եկեղեցի եւ համալսարան՝ անդամագրելով Ամազոնի անտառներէն մինչեւ Սուազիլանդի անապատներուն մէջ թափառող միայնակ հայր եւ անոր մշակութային, կրթական ու կրօնական կարիքները գոհացնելով: Ասոր համար հարկաւոր չէ հարիւրամեայ հաստատութենական վաստակ ու փորձառութիւն ունենալ, թաղական ընտրել ու ընտրուել, երեկոյեան ընտանեկան միասնութեան ժամերը զոհելով հեռաւոր թաղամասերու մէջ ժողովներու երթալ կամ մեծագումար հանգանակութիւններ կատարել հարկաւոր շէնքերը շինելու համար: Որովհետեւ, կրկնենք, ուր ալ ապրի եւ որքան ալ փոքրաթիւ կամ միանդամ ըլլայ իր «գաղութը», սփիւռքահայր պէտք պիտի չունենայ իր տունէն դուրս գալու՝ հայկական վարժարան յաճախելու, հայ եկեղեցի երթալու, հայերէն թէ օտարալեզու հայկական լուրեր կարդալու, փոքրաթիւ տպաքանակով ու գէշ ցրուած գիրքեր ճարելու համար: Ան նոյնիսկ պիտի կարենայ մասնակցիլ Հայաստանի քաղաքական կեանքին, իր կարծիքը յայտնել ուժգնօրէն, կարծական կուսակցութիւններ կազմել հեռաւոր վայրէ մը՝ որուն անդամները ցրուած ըլլան նոյնքան հեռաւոր եւ բազմաթիւ այլ վայրերու մէջ: Պիտի կարենայ քուէարկել:

Կարծական Սփիւռքի անդամը՝ ո՛ր կորսուած անկիւնն ալ միայնակ պահուած ըլլայ, այլեւս չի տառապիր հայերէն լեզուն լսելու եւ խօսելու կարօտէն, ոչ ալ ինքզինքին հայերէն նամակներ գրելու ստիպողութեան տակ կը գտնուի: Համացանցի միջոցով ան ոչ միայն կրնայ հարիւրաւոր էջեր կարդալ հայերէնով, այլեւ

յարմար սարքաւորումները գետեղելէ ետք պիտի չաջողի նաեւ հայերէն խօսիլ եւ նոյնիսկ դիտել իր խօսակիցը: Պանդխտութիւնը ինքը կը դառնայ կարծական:

ԳԻՐՔ ԵՒ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Յարդ լիչատակուած ազդակները կը խոստանան ամբողջովին լեղափոխել նաեւ գիտութեան «շուկան»: Մտաւորականներու աշխատանքը փոխադարձ կախուածութիւն կ'ենթադրէ, այդ պատճառով, նոր պայմաններու տակ տեղեկագիտութիւնը մեծապէս արագացուցած է իմացութեան տարածման գործընթացը:

Առաջին հերթին մեր ուշադրութիւնը կը կեդրոնանայ ուսումնասիրողին եւ իր փնտռած տեղեկութեան միջլարարբերութեան վրայ: Այս կապը լեղաշրջուած է գլխաւորաբար հետեւեալ մարդերուն մէջ.-

Ա) Տեղեկութեան մատչելու արագութիւն.

Հետզհետէ աւելի ու աւելի կը նուազի որոշ տուեալի մը որոնման համար պահանջուած ժամանակը: Յարդ շարաթիւեր տեւող աշխատանք մը՝ գրողարաններու այցելութիւն, նամակագրութիւն, արտասահմանէն ծանօթի ու բարեկամի միջոցաւ յատուկ նիւթերու խնդրանք, եւլն., կրնայ քանի մը վայրկեանէն լուծուիլ, շնորհիւ համացանցի վրայ «նաւարկութեան» եւ որոնիչներու՝ օգտագործումին:

Բ) Տեղեկութեան ընդհանրական տրամադրելիութիւն.

Առընչուած է նախորդ կէտին, սակայն, բացի ատկէ, աւելի նորագոյն երեւոյթ մըն է: 80ականներուն փոքր ընտրանի մը միայն կապուած էր համակարգչային ցանցերու՝ տուեալներու շտեմարաններու մէջ հետազօտութիւն կատարելու համար: Գիներու աստիճանական նուազումով, այսօր որեւէ նախակրթական մակարդակի աշակերտի մը հասողութեան մէջ կ'իյնայ համացանցի ամբարած անսահման տեղեկութիւններու հորիզոնը: Բացի համացանցի կապուելու եւ տուեալներու շտեմարաններու պահպանման ծախսերէն, կայ նաեւ անհատական համակարգիչներու գիներու նուազումը: Այս գործիքներու արժէքը հետեւողականօրէն կը ձգտի դէպի ցած, ոչ միայն հինցող տեսակներուն՝ այլեւ համակարգչային ճարտարարուեստի վերջնագոյն արտադրութիւններու պարագային, այն աստիճան, որ մասնագէտներու նախատեսութեամբ, քանի մը տարիէն անձնական համակարգիչի մը գինը գրեթէ ոչինչի կրնայ հասնիլ, նման հեռաձայնին կամ առձեռն հեռախօսին, երբ հաղորդակցութեան շուկայի վրայ գործող ձեռնարկութիւնները չեն վարանիւր զանոնք յաճախորդներուն նուիրելու, յետագային անոնց

գործածութեան դիմաց գանձելու նպատակով: Նոյն ձեւով, համացանցի վրայ հաղորդակցութեան վաճառքին կամ որոշ կայքերու այցելութեան զարկ տալու համար, կարելի է երեւակայել որ հեռաձայնի ընկերութիւնները համակարգիչներ նուիրեն իրենց լաճախորդներուն:

Գ) Գիտութեան համաշխարհայնացում.

Մեր ժամանակաշրջանի փոփոխութիւններու ամէնահետաքրքրական երեաներէն մէկն է ասիկա որուն արդէն ակնարկուած է աւելի վերը: Կարելի է աւելցնել թէ գիտական աշխատանքի արտադրողականութիւնը մեծապէս կը բարելաւուի երբ ան կապուած է ընդհանուր, համաշխարհային մեծ միտքի մը: Միւս կողմէ, գիտական մասնագիտացած հաւաքականութիւններուն համար հեռաւորութեան անհետացումը կարեւոր իմաստ կը ներկայացնէ եւ կարելի կը դարձնէ, մեզ զբաղեցնող օրինակի՝ հայագիտութեան պարագային, դիւրաւ կազմել կարծական համայնք մը, անմիջականօրէն կապուած օրը օրին գրեթէ քով-քովի ներկայութեամբ:

Հոս է որ առաջ կու գայ միացեալ մտքի գաղափարը՝ «մարդիկ որ ցանցերու ընդմէջէն կը բաղադրեն, կը գումարեն իրենց միտքը, իրենց իմացութիւնն ու ստեղծագործ ոգին, մարդկային հանճարի միջկապակցութեան դարաշրջան մը բանալով»¹⁵:

Այս գործընթացի ամէնէն շօշափելի արդիւնքները կը կայանան գիտական տեղեկութեան եւ մշակութային միջնորդութեան խելայեղ արագացումին մէջ, ոչ միայն աշխարհագրական տարբեր վայրերու, այլեւ նախապէս իրենք իրենց վրայ գրեթէ փակուած գիտական մարզերու միջեւ, լառաջացնելով իւրաքանչիւրի հրապարակումներուն դիւրամատչելիութիւնը:

Հետեւաբար, կարելի է առաջադրել թէ համացանցը որոշ լաջողութեամբ կը փորձէ երաշխաւորել հաղորդակցութեան ազատութիւնը, մատչելիութիւնը եւ հաւասարութիւնը, այս վերջինը՝ սփռումի կարելիութեանց կապակցութեամբ: Այսպէս, աշխարհի ամէնատարածուն օրաթերթն ու նուազագոյն միջոցներու տէր թաղային թերթիկ մը (այս պարագային՝ փոքր տպաքանակի գիտական հանդէս մը) համացանցի վրայ գտնուելու եւ ընթերցուելու գրեթէ նոյն կարելիութիւնը կը վայելին: Քով-քովի են, ստեղծ մէկ հարուածի ետին՝ թէ՛ երկու հազար պաշտօնեաներու կողմէ արտադրուած հրատարակութիւնը, թէ՛ տասը տարեկան երեխայի մը խոհանոցին մէջ պատրաստած լրատուն:

Յատկապէս հետաքրքրական է լիշատակել վիճախումբերու (newsgroup) պարագան, որ կրնայ տեղական գիտաժողովի մը հանգամանքն անգամ զգենուլ եթէ մասնակիցները այդպէս փափաքին:

Տեղեկանքներ, նոյնիսկ ամբողջ աշխատասիրութիւններ կարելի է հրապարակել այս միջոցով՝ հայագէտներու փակ խումբի մը նկատողութեան համար, որոնք կրնան իրենց դիտողութիւններն ու գնահատանքը արտայայտել անմիջապէս: Այս ձեւով, սակայն, տուեալ աշխատութիւնը հետզհետէ կրնայ կորսնցնել իր կայական (static) հանգամանքը եւ յարատեւօրէն սրբագրուիլ ու բարեփոխուի: Վերոնշեալ համայնական հեղինակութեան ուրուականը արդէն դիւրաւ կարելի է պատկերացնել:

Համացանցի աչքաուռ հետեւանքներէն մէկն ալ պիտի ըլլայ միջնորդութեան անհետացումը¹⁶: Տնտեսական, մշակութային թէ գիտական բարիքներ սպառող հանրութիւնը պիտի վարժուի ուղղակի դիմել տուեալ արտադրութեան բուն աղբիւրին: Այսպէս, թերթերը կրնան կորսնցնել միջնորդութեամբ շահուած շուկան ի նպաստ լրատուական սպասարկութիւններուն, փաստաբանները՝ որոնելի օրինագիրքերուն, երկրորդական աղբիւրներով զբաղող բանասէրները՝ ի նպաստ ցանցի վրայ տեղ մը հրապարակուած սկզբնաղբիւրներուն:

Գալով տպագրութեան հարցին, քանի որ հայագիտական աշխատութիւնները հրատարակութեան այնքան ալ մեծ կարելիութիւններ չունին միշտ, համացանցը կրնայ լուծում մը առաջադրել այս խնդրին, յատկապէս ծախսերու առընչուած հարցերով:

Աշխատութեանց համացանցային հրապարակումը հետեւեալ առաւելութիւնները կ'ենթադրէ.

Ա) Ցանցի վրայ ներկայացուած թեգերը, յօդուածներն ու գիրքերը տպաքանակի սահմանափակումէն զերծ են: Ասիկա հիմնապէս ծախսերու հետ կապուած խնդիր մըն է: Միւս կողմէ, կարելի է նաեւ բնապահական առաւելութիւն մը գտնել ելեկտրոնական հրատարակութեան մէջ: Մինչ իւրաքանչիւր տպագրեալ գիրք անհետացող անտառներու մէկ մասը կը ներկայացնէ, հազարաւոր անձեր կրնան կարդալ միեւնոյն կաշիին մէջ պահուած գիրքը: Անշուշտ այս նկատողութիւնները կը վերաբերին ժամանակակից կարելիութիւններուն միայն: Հաւանական է որ մօտ ապագային մէջ տեղ գան գրքաձեւ ելեկտրոնական հրատարակութիւններ՝ առանց թուղթի գործածութեան, կամ միակ «խելացի» նիւթէ կազմուած թուղթէ թերթի մը վրայ տարբեր էջեր ցուցադրուին կոճակի մը սեղմումով:

Բ) Յրուելու բարդութիւնը կը խնայուի: Տպագրուած հատորները ցրուելու ծախսը (ծրարում, միջազգային թղթատար, առաքման կազմակերպում, եւլն.) հրատարակութեան մը ելեւմտական հաշուեկշռին ծանրագոյն մասը կը կազմէ: Համացանցի վրայ այս

գումարը կը գեղչուի գրեթէ ոչինչի: Հարկ է աւելցնել, թէ նոյնիսկ եթէ որոշ հատոր մը մեծաթիւ տպաքանակի մը հրատարակութեան եւ ցրուումի ծախսերը ապահոված ըլլայ, անկարելի է որ գտանելի ըլլայ բացարձակապէս բոլոր այն վայրերուն մէջ ուր անոր կարիքը կը զգացուի, մինչ կարծական հրատարակութիւնը միաժամանակ մէկ եւ ամէն տեղ է, աշխարհի որեւէ ծայրամասէն կարելի է գայն կարգալ:

Գ) Հարցին մէկ այլ երեսը կը վերաբերի ակադեմական եւ գեղարուեստական ու առեւտրական հրատարակութեանց յարաբերական բաղդատութեան: Մինչ այս վերջինները հրատարակչատուներու նախընտրութիւնը կը վայելեն իրենց առեւտրական կարողութեան եւ շահութիւն պատճառով, հակառակ երեւոյթը կը ներկայանայ ելեկտրոնական միջոցներու պարագային: Համացանցի սաղմնաւորումը տեղի ունեցած է միջհամալսարանական եւ ակադեմական փոխանակումի եւ հաղորդակցութեան դաշտին մէջ: Յարգ ամէնազարգացած ցանցերը կը պատկանին համալսարաններու եւ հետազոտական հաստատութիւններու: Համակարգչային բոլոր մեծ ձեռնարկութիւնները, ըլլայ մեքենաներու թէ ծրագրաշարերու՝ մեծ գեղչերով յատուկ ծրագիրներ ունին կրթական եւ ակադեմական հիմնարկներու համար:

Դ) Վաւերագրական պահպանում: Ի տարբերութիւն տպեալ գիրքերուն, հաւասար խնամքի տակ՝ ելեկտրոնական հրատարակութիւնը ժամանակի ընթացքին անվնաս պահպանուելու աւելի մեծ կարելիութիւններ կը ներկայացնէ: Չայն կրող ֆիզիքական նեցուկի անգործածականութեան կամ արհեստագիտական ժամանակավրէպութեան պարագային անգամ շատ աւելի պարզ է մէկ նեցուկէն միւսը ընդօրինակել տուեալ տեղեկութիւնը: Նմանապէս նկատելի է տեղի անհունօրէն նուազ կարիքը: Ներկայ պայմաններով մէկ գիրքի հաւասար ծաւալի մէջ մագնիսական կամ տեսողական (optic) արհեստագիտութեամբ կարելի է պահել միջին ծաւալի մօտ 40.000 գիրք¹⁷: Իսկ տեղեկութիւն պահելու համար միլեւնոյն ծաւալի կարողութիւնը միջին հաշուով կը կրկնապատկուի իւրաքանչիւր չորս ամիսը անգամ մը: Արդէն իսկ նախազման ու փորձարկումի տարբեր փուլերու մէջ է մատնաչափ ծաւալով՝ բիւրեղեայ, եռատարած (3D) դրութեամբ գործող յուշանեցուկ մը (RAM Memory) որուն կարողութիւնը պիտի ըլլայ մէկ թերապայթ⁸, այսինքն միջին ծաւալի սովորական գրութեամբ մէկ միլիոն գիրք:

Աւերորդ չէ այստեղ կրկնել նախապէս լիշուած կարծականացման հոլովութի յատկանիշերէն միջոցի անհետացումը եւ կարծա-

կանացման ինքնաճ գիմագիծը: Այսպէս, այդ հոլովոյթին պատճառով ոչ միայն կը նուազի հեռաւորութիւնը կարծական տարածքի վրայ, այլեւ այդ տարածքի մղումով կատարուող արհեստագիտական նուաճումները կը նուազեցնեն *Իրական*, *Ֆիզիքական հեռաւորութիւնը*, այս պարագային՝ ծաւալը, որ իր կարգին աւելի զարկ պիտի տայ ապագայ կարծականացման: Դժուար է այս խելացնոր արագութեան ետեւէն վազել զայն *բռնելու* կամ *ըմբռնելու* համար, այսուհանդերձ փորձ պէտք է կատարել գոնէ մասամբ յարմարելու եւ արդէն եղած նորութիւնները օգտագործելու՝ սեփական եւ համայնական նպատակներու հաշուին:

Ե) Երկու խօսք ակադեմական համբաւի հարցին մասին: Բացի անկէ որ համացանցի վրայ շատ աւելի մեծ թիւով անձերու կողմէ պիտի տեսնուի աշխատութիւնը, այս կարելի զանգուածին մէջ կը գտնուին նաեւ յատկապէս անոնք, որոնք մասնաւոր հետաքրքրութիւն ունին տուեալ նիւթին հանդէպ: Եւ եթէ կարելիութիւնը կար որ բացառաբար տպագրական միջոցներով ընաւ չիմանային հրատարակուած աշխատութեան մասին, համացանցի որոնիչները կրնան ցանցի «ամէնախուր» անկիւնէն անգամ մէջտեղ բերել զայն երբ անձանօթ մը այդ նիւթը կը ներփակէ որոնման դատանիչին (search criterion) մէջ: Այստեղ կը փաստուի սիւուամի կարելիութեանց հաւասարութեան սկզբունքը:

Ինչ կը վերաբերի հրատարակչական տան համբաւին ու լրջութեան ընձեռած առաւելութեան, նոյնը կրնայ կիրարկուել կարծական հրատարակութեան պարագային: Այսպէս, Օքսֆորդի կնիքը կրող տպագրուած գիրք մը եւ նոյն համալսարանի ցանցակայքի (website) մէջ հրատարակուող գիրքը լրջութեան նոյն կարծեցեալ պսակը կը կրեն:

Զ) Վերջին կէտը կ'աղերսուի գիտական բովանդակութեամբ գիրքի ընթերցման: Զկրկնելու համար գերբնագրի մասին մեր փորձած լուսաբանութիւնները, կարելի է գործնական տեսանկիւնէ մատնանշել ծանօթագրութիւններու, մէջբերումներու եւ յղումներու պարագան: Համացանցային հրատարակութիւնը կարելիութիւն կ'ընծայէ մէջտեղ բերելու երկլեզու եւ անգամ բազմաբնագիր բաղդատական աշխատութիւններ ուր իւրաքանչիւր եզր եւ նախադասութիւն ունենան իրենց յղումը միաժամանակ պատկերուող ընագրին եւ ծանօթագրութիւններուն¹⁹:

Վստահաբար կան նաեւ թերիներ եւ բաղդատաբար աննպաստ կէտեր, ինչպէս օրինակ յղումներու կամ նոյնինքն տուեալ գրքի մը հասցէին «կորուստ»: Յանցի հանգուցներէն (ֆիզիքական նեցուկ) մէկուն մէջ հիւրընկալուած գրութիւնը կրնայ օր մը դուրս

ձգուելի հոնկէ, եւ կամ հանգուցը կրնայ ինքնին անհետանալ: Այդ պարագային, ի տարբերութիւն սպառած գիրքերու զորս կարելի է գտնել այս թէ՛ այն գրադարանին մէջ, անկարելի կ'ըլլայ վերագտնել տուեալ նիւթը, բացի եթէ ան նոր հանգուցի մը մէջ պատասարուած ըլլայ:

Այս նիւթին շուրջ անշուշտ կարելի է գումարել այլեւայլ առաւելութիւններ, նոյնպէս աննպաստ կէտեր: Մեր նպատակը չէ ամէնեւին աւանդական գիրքի լքումը ջատագովել, ոչ իսկ պնդել թէ արդի միջոցները զայն երկրորդ մակարդակի վրայ պիտի թողուն: Այստեղ կատարուածը սոսկ փորձ մըն է ցանցային, կարծական հրատարակութեան բազմաթիւ կարելիութիւնները սեղանի վրայ դնելու եւ հայկական իրականութեան պարագային առաջադրելու այդ միջոցներու օգտագործման նպատակաշարժարութիւնը առաւել քան այլ հաւաքականութիւններու պարագային: Սփիւռքը ունի ցրուածութեան եւ հիւլէացման դժուարութիւնը, իւրաքանչիւր գաղութի մէջ սպառող համոզիչ զանգուածի չգոյութեան տնտեսական խնդիրը, դպրոցներ հիմնելու, գիրքեր ցրուելու, ամէն տեղ եկեղեցի եւ ակումբ բանալու գործնական անկարելիութիւնը. ասոնք բոլորն ալ դիմագրաւելի են համացանցի շրջածիրին մէջ:

Որքան ալ այժմէական, սակայն տակաւին ամուլ է ելեկտրոնական եւ տպագրուած գիրքերը հակադրող վէճը: Կանուխ է դեռ թուղթէ գիրքի անհետացումը գուշակել՝ արհեստագիտական միջոցներու անսպասելի զարգացումներուն պատճառով: Չենք կարծեր որ նման բան պատահի: Յանցի վրայ գտնուած գրութիւններու պարագային ալ, երբ երկար են՝ ընթերցողը զանոնք ընդհանրապէս թուղթի վրայ կը տպէ կարդալու համար: Կարծական տարածքի վրայ ընթերցումները կրնան մեծապէս ստեղծագործական ըլլալ, սակայն տուեալ գրութեան արագ փոխակերպումն ու տեղեկութեան արագ ընթաց հոսքը բարեկամ չեն ուսուցման, խոկումին եւ տարակոյսի գիտութեան այդ հիմնական մղիչ ուժի մշակման:

Փոփոխութիւնները անիմաստ կը դարձնեն ինքնավստահ մարգարէութիւններ կատարելը: Դեռ ութսունական թուականներուն մտաւորականներ կ'ողբային նամակագրական հաղորդակցութեան անհետացման մասին, իսկ տասնամեակ մը ետք ան նոր ձեւի տակ վերադարձած է, որպէս *իմակագրութիւն* (e-mail) ու կը սպառնայ գլխի հեռաձայնային խօսակցութիւններու քանակը: Նոյնատիպ սխալ գուշակութիւններ եղան շարժանկարի սրահներու անհետացման մասին յայտարարութիւնները, եւ աւելի լուրջը՝ աշխարհի բնակչութեան մասին մեթրոսեան նախատեսութիւնները: Ժողովրդագրական պայթումն ու յետագայ համաշխարհային

սովը տեղի չունեցան հակառակ ուսողական, վիճակագրական եւ այլ գիտութիւններու լրջագոյն հաշուարկումներուն եւ բանաձեւումներուն: Գիտութիւնը դժուար թէ կարենայ նախատեսել նոր երեւոյթներու դիմաց անհատներու եւ հաւաքականութիւններու անսպասելի հակադեցութիւններն ու խոտորումներու ճամբով հիմնովին տարբեր իրականութիւններու երեւումը: Այս նկատողութիւններէն միայն մէկն է որոշ ազդակներու կշռոցային (pendular) վարքը փոփոխականութեամբ յազեցած միջավայրերու մէջ:

ԼԵՉՈՒ

Համացանցի լառաջացման մասին խօսելու առիթով կարելի չէ մէկդի ձգել շարք մը հարցեր որոնք կ'ակնարկեն հայերէն լեզուի այդ տարածքի վրայ ներկայութեան մասնալատկութիւններուն:

Հայերէնի լատկապէս արեւմտահայ ճիւղը կարելի է դասել յարաբերաբար վտանգուած լեզուներու շարքին: Պատճառները պիտի չուսումնասիրենք այստեղ, սակայն հետեւանքները դարձանելու մասին բաւական ընդլայնուած կերպով այլընտրանքներ ներկայացուած են նախորդ պարբերութիւններու մէջ:

Ինչ կը վերաբերի բուն կարծական տարածքի վրայ հայերէն լեզուի բարգաւաճման կարելիութիւններուն, երեւան կու գան շարք մը հարցեր զորս կարելի է խմբել հետեւեալ ձեւով.-

Ա) Լեզուական-ոճական.

Ակնարկութիւնը կ'երթայ գլխաւորաբար լեզուի արեւմտահայ եւ արեւելահայ ճիւղերու *բախումին*: Վերջին բառը կ'արձանագրուի ոչ իբրեւ չափազանցութիւն, այլ որովհետեւ եթէ ցարդ արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի «խաղաղ գոյակցութիւնը» ապահովուած էր՝ իւրաքանչիւրը կը խօսէր, կը գրէր ու կը կարդար իր փափաքած ձեւով, միջկապակցութեան դարու սեմէն ներս մուտք գործելը կ'ենթադրէ նաեւ լղկել որոշ կացութիւններ: Այսպէս, ցանցի իւրաքանչիւր հանգուց (կայք) ենթադրաբար կրնայ այս թէ այդ ճիւղի առանձնալատկութիւններով հրապարակել գերբնագրերը՝ ուղղագրութիւն²⁰, բառապաշար, եւլն., առիթ տալով որ գաղթական արեւելահայ մը Լոս Անճելըսի, Քեսապի կամ Պոլսոյ մէջ անգամ չանջատուի իրեն վարժ լեզուէն, կամ հակառակը՝ արեւմտահայ մը թեհրանի կամ Նոյեմբերեանի մէկ անկիւնը կարենայ իր լեզուով ուսանիլ, ընթերցել, եւլն.:

Սակայն կարծական տարածքի մէջ կեանքի հեշտութիւնը սերտօրէն կապուած է տեղեկագիտական արհեստագիտութեան: Ծանցի մէջ այս կամ այն նիւթը փնտռելու համար հարկ է դիմել

որոնիչներուն, որոնք իրենց տրամաբանական կառուցուածքը ունին եւ ընդելուզուած են տուեալներու շտեմարաններու (database): Արդ, ո՞ր ուղղագրութեամբ պիտի կառուցուին այդ շտեմարանները: Իսկ քանի որ թիւով բազում պիտի ըլլան անոնք եւ եթէ կեղծ ժողովրդավարութիւն կիրարկելով իւրաքանչիւրը ունենայ իր նախընտրած ուղղագրութիւնը, ի՞նչ ձեւով իրարու հետ պիտի «խօսակցին» այդ շտեմարանները: Իսկ համակարգային գիտութիւններու մէջ ծանօթ է որ երբ կը խախտին - այս պարագային լեզուական - համատեղելիութեան (compatibility) սկզբունքները, համակարգը կը խախտի, կ'ապախարզուի, այսինքն շղթան կը կտրուի տեղ մը ու յանկարծ կարծական տարածքը կը վերածուի կարծեցեալի:

Նոյն տրամաբանութիւնը կը կիրարկուի արհեստագիտական նորաբանութիւններուն (թեքնաբանութիւն): Համացանցի եւ համակարգիչներու վերաբերեալ իւրաքանչիւր գաղափար իր անունը պէտք է ունենայ սկսեալ գրանշաններէն, հրամաններու («կոճակներու») անուններէն մինչեւ զանազան գործողութիւններն ու գործառնութիւնները: Մրագրաչարերու (software) եւ այլ ենթածրագիրներու հրահանգներն ու ներքին աշխատունակութիւնը շփոթով կրնան աւարտիլ եթէ արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի միջեւ համաձայնութիւն չգոյանայ համատեղելի եզրաբանութեան շուրջ:

Բ) Հիմնօրինակացման (standardization) հարցը.

Համացանցի ստեղծումով շեշտուեցան միջ-լեզուական յարաբերութիւնները տեղեկագիտական գետնի վրայ: Մրագրաչարերը (software), հաղորդակցական դիւանակարգը, բանավարիչները (operating system), ցանցախոյզները (browser), որոնիչները (search engine) սկսան պահանջել միաւորուած գրելաձեւ, յատկապէս գրանշաններու հիմնօրինակային անուանակոչում եւ թուագրում, որպէսզի, օրինակի համար, նոյն գրութիւնը կարենար ընթեռնելի ըլլալ թէ՛ աղբիւրին եւ թէ՛ որեւէ ընդունիչի կողմէ, առանց ստիպուելու սկզբնական գրութեան ընկերացնել գործածուած տառաղբիւրը որ, բացի փոխանցումի դժուարութենէն, իր կարգին թերեւս անկարելի ըլլար գործածել այլ բանավարիչներով դեկավարուած համակարգիչներու մէջ: Բազմաթիւ լեզուներ արդէն իրենց հիմնօրինակները պետականօրէն վաւերացուցած են եւ զանոնք ներկայացուցած եւ ընդունիլ տուած միջազգային հիմնօրինակային մարմիններուն (ISO):

Առանց զանցելու սփիւռ. քահայ կարծական ներկայացուցչական կազմակերպութիւն մը ունենալու ներկայ կարելիութիւնը, այս

հարցի պատասխանատուն Հայաստանի պետութիւնն է, իր լեզուի Պետական Տեսչութեան պատասխանատուութեամբ: 1987էն ի վեր վիճարկման ընթացքի մէջ է գրանշաններու հիմնօրինակներու հարցը, սակայն ցարդ միայն մէկ հիմնօրինակ վաւերացուած է պետական մակարդակի վրայ, առանց միջազգային արձանագրութեան²¹: Թեկնածու կամ այլ հիմնօրինակներու ցանկը երկար է՝ ArmSCII-7, ArmSCII-8, Arm-SCII-8A, Arm-SCII-16A, Unicode, եւլն.:

Հիմնօրինակի հարցի դժուարութիւնը չի յառաջանար մանր վէճերու եւ հակառակութիւններու պատճառով: Մանր կը թուին, սակայն մեծ կարեւորութիւն կը ներկայացնեն:

Առոնցմէ մէկն է «ու»ի եւ միացեալ «եւ»ի որպէս լիիրաւ տառ դասակարգելու յաւակնութիւնը: Հայաստանի լեզուի Պետական Տեսչութեան դիրքը միշտ աւանդապահ եղած է (այդպիսին հասկնալով սովետական աւանդութեան պահպանումը): Միւս կողմէ, հայկական այբուբենի անաղարտութեան պաշտպանութիւնը ըստանձնած են ոչ պետական մարդիկ՝ համակարգիչներու մասնագէտ երիտասարդներ, որոնք կը փաստարկեն չիշեալ աղաւաղումներու տեղեկագրիտական անյարմարութեան մասին, այլ թող՝ ազգային միասնութեան եւ այլ նկատառումները: Առանց փորձել խորանալու այս նիւթին մէջ, ըսենք միայն թէ միացեալ «եւ»ի գլխագրին եւ մանրատառին տարբերութիւնը (մին երկու գրանշան, միւսը՝ մէկ) մեծ հարցեր կը յարուցանէ տուեալներու շտեմարաններու եւ այլ տեղեկագրիտական նոյնիսկ ամէնապարզ գործողութիւններու գործածութեան դէմ: Լեզուի պետական տեսչութիւնը կը պնդէ այն թէ «... [միացեալ] «եւ» գրանշանը, որը հանդէս է գալիս միայն փոքրատառերի համար նախատեսուած դիրքերում, չունի համապատասխան մեծատառը: Գլխատառերով գրելիս այն վերածուած է որպէս ԵԻ գուգակցութեան՝ դասական ուղղագրութեամբ, եւ որպէս ԵՎ գուգակցութեան՝ նոր ուղղագրութեամբ...»²²: Ապա, այլ առիթով, կը հաստատէ. «... Փոքրատառերի դէպքում նոյն կարգը կիրառուած է միայն տողադարձի ժամանակ, երբ [միացեալ] «եւ»ը կիսուած է...»²³: Այս վերջին հաստատումը չի դիմանար տեղեկագրիտական նուազագոյն քննարկման. ի՞նչ վիճակի կը մատնուին ինքնաշխատ տողադարձ կատարող բառավարիչները (word processor) երբ բառամիջեան «եւ»ին հանդիպին. անշուշտ նախապէս պէտք է կռահեն գրութեան դասակա՞ն, թէ՞ «նոր» ուղղագրութեան պատկանելիութիւնը:

Սակայն հարցը ձեւով մը քաղաքական կամ նոյնիսկ նեղ գաւառային խնդրի ընդթ ստացած ըլլալ կ'երեւի: Հայպետստան-

դարտի պաշտօնակատար Վ. Մարկարեան հետեւեալ ձեւով արտա-
յայտած է կողմերէն մէկուն մտահոգութիւնը. «Հիմնական պատճա-
ռը, որ մինչ այսօր չկայ հայերէնի գրանշանների միասնական
կողաւորման համակարգ, այն է, որ [...] մասնագէտները զբաղուած
են ոչ թէ սոսկ գրանշանների կողաւորման խնդիրներով, այլ նաեւ
հայերէնի (արեւելահայերէնի) այբբէնական եւ ուղղագրական հա-
մակարգերի 'արեւմտահայացմամբ'²⁴: «կողաւորման» կամ հիմնօ-
րինակման մասնագէտ ըլլալու հարկ չկայ կարենալ չշփոթելու
համար հայերէնը արեւելահայերէնին հետ եւ գրաբարը (դասական
հայերէնը) արեւմտահայերէնին հետ:

Հայերէն արդի տառատեսակներու երախտաւոր Ռուբէն Թա-
րումեան այս մասին կը գրէ.

«[Հայոց գիրերու գիւտէն եւ 1512ին առաջին հայայեզու գրքի
տպագրութենէն ետք] անորոշ է համակարգչային միջավայրում
հայայեզու առաջին գրանցման օրը: ...Թուարկուած բոլոր դէպ-
քերում համաշխարհային քաղաքակրթութիւնը նոր տեխնիկա-
կան հենքի էր անցկացնում տեղեկութեան գրանցումը, եւ իւ-
րաքանչիւր դէպքում նոր պայմաններում հայոց լեզուի եւ մշա-
կոյթի լինել-չլինելու հարցն էր գրուած: ...Այն, որ այսօր մենք
հնարաւորութիւն ունենք հայայեզու տեքստեր մշակել համա-
կարգչային միջոցներով՝ բոլորովին չի զնահատուած, չնայած
որ թուարկուածներից սա, թերեւս, ամենահրաշալիս է եւ կա-
րեւորագոյնը:

«... Անհրաժեշտ է նախեւառաջ հայոց լեզուի ուղղագրական
հիմնարար կանոնարկում: Ինչպէս գիրը պահանջեց բանաւոր
խօսքի որոշակի կանոնարկում եւ տպագրութիւնը ստիպեց
հրաժարուել ձեռագրերում տիրող ձեւային բազմազանութիւ-
նից, այդպէս էլ հաշուողական տեխնիկան պահանջում է ունե-
նալ հնարաւորին չափով միանշանակ ուղղագրութիւն:

«...Այսօր, երբ «լին»ագրութեան կամ «վե»ագրութեան նրբու-
թիւնների շուրջ վիճաբանում են դարասկզբի մօտեցումներից
ելնելով, իրական կեանքում՝ համակարգչային ցանցերի բնագա-
ւառում տարեբայնօրէն կատարուած է անցում հայատառ հայե-
րէնից՝ լատինատառ հայերէնի:

«...Այսօր հաղորդակցուողներն արդէն վիճում են ոչ թէ այն
մասին թէ «եւ»ը գրեն երկու՞ տառով, թէ՞ մէկ տառով, այլ այն
մասին, թէ «չ» գրեն «Շ»-ով, թէ՞ «յ»ով²⁵:

գ) Կարգալ եւ գրել՝ տառադրիւրներու (fonts) հարցը.

Նախորդ պարբերութեամբ արդէն յայտնի կը դառնայ այս
կէտի առաջադրած խնդիրը: Մեզի ծանօթ հայկական վիճախում-

բերէն (newsgroup) կամ իմակացանկերէն (mailing list) դժուար է գտնել ծայր մը ուր նոյնիսկ լատինատառ հայերէն խօսակցութիւն կայանայ: գրեթէ բոլոր գրոյցները կը կատարուին անգլերէնով, ըլլալ Հայագիտական Ուսմանց Միջազգային Ընկերակցութեան, թէ Հայաստանի մէջ գործող եւ բացառաբար հայախօս անդամներ ունեցող վիճախումբերու մէջ: Իսկ ցանցակայմերու պարագային նոյնը կը պատահի, թէեւ դժուար է հայկական կայմերու լուրի հաշուարկում մը կատարել²⁶:

Թէ՛ այս, եւ թէ՛ հայախօս անձերու միջեւ իմակագրութեան ընթացքին լատինատառ գրութեան գործածութիւնը հիմնօրինակներու բացակայութենէն կամ անորոշութենէն է որ կը բխի:

ՅՕականներէն սկսեալ, Հայաստանի եւ Սփիւռքի մէջ անձնական նախաձեռնութեամբ հոսուհոն կազմուեցան համակարգիչներու յարմար տառադրիւրներ²⁷: Սակայն իւրաքանչիւրը իր փափաքած դասաւորումը տուաւ այբուբէնի տառերուն: Կազմուեցան չորս կամ հինգ տառաշարքեր, որոնցմէ իւրաքանչիւրին կը համապատասխանէր տառադրիւրներու խումբ մը: Անձնական գործածութեան պարագային դժուարութիւն չէր կրնար ըլլալ, սակայն դարաշրջանը սկսաւ փոխուիլ եւ միջկապակցութիւնը ստիպեց որ հայերէն գրութիւնները եւս փոխանակուին՝ նախ սալիկներու վրայ եւ ապա հեռահաղորդակցութեամբ: Եթէ ընթերցողը իր համակարգիչին մէջ չունէր եկող գրութեան համապատասխան տառաշարքով տառատեսակ մը, անկարելի էր որ կարդար զայն: Թերթի մը համար գրուած եւ հեղինակին կողմէ ուղարկուած յօդուած մը պէտք էր վերստին շարել եթէ թերթի տառատեսակները չէին պատկաներ նոյն տառաշարքին:

Հարցը աւելի ծանրացաւ իմակագրութեան տարածումով: Համացանցի կայմերու եւ իմակային ծրագրաշարքերու հրամցուցած գրութիւնները սկզբունքով ընդհանրապէս անկախ են տառատեսակներէ: Կարեւոր չէ, թէ լատինատառ ո՞ր տառատեսակով շարուած ըլլայ եկող պատգամը՝ կարելի պիտի ըլլայ կարդալ զայն ընդունիչի ցանցախոյզին տառատեսակով: Այս կարելիութիւնը կը չքանար հայերէնին համար, որ խումբ-խումբ անհամատեղելի տառաշարքերով կը գործէր: Նոյնիսկ եթէ միակ տառաշարք մը ըլլար, նորէն դժուար պիտի ըլլար ընթերցել ընդունիչի լատին տառերով «լարուած» ցանցախոյզին վրայ, առանց զանոնք փոխարինելու: Ասոր որպէս հետեւանք, Հայաստանի մէջ ստեղծուեցան երկլեզու տառադրիւրներ, որոնցմով երբ «լարուի» անձնական ցանցախոյզը, կրնայ թէ՛ լատինատառ եւ թէ՛ հայատառ պատգամներ ու կայմէջեր վերծանել: Այս տառադրիւրներու հիման վրայ

կազմուեցաւ ArmSCII-8 հիմնօրինակը որ պետական (բայց դեռ ոչ միջազգային) վաւերացում ստացաւ (տես՝ նախորդ ծանօթագրութիւնները):

Ձշփոթելու համար հարկ է զանազանել տառաշարքն ու ստեղծնաչարը: Ստեղծնաչարը պարզ է թէ ինչի կ'ակնարկէ՝ մատնեքով ֆրիգիքապէս ու՛ր հարուածել որպէսզի տառ մը երեւի պաստառին վրայ: Իսկ տառաշարք պիտի կոչենք գրանշաններու ներքին տրամաբանական դասաւորումը՝ թուագրումը: Կարելի է ստեղծնաչարի դասաւորումը փոխել առանց տառաղբիւրը փոխելու եւ նոյն արդիւնքները ստանալ. այսինքն՝ ստեղի մը հարուածը փոխանակ լղելու թիւ այսինչ տառին որ «այբ»ն է, կրնայ լղել թիւ այնինչ տառին որ «զա»ն է, ուրեմն ենթական փոխելով ստեղները հարուածելու կարգը պաստառին վրայ կը շարունակէ նոյն գրութիւնը ունենալ, չեն փոխուիր ոչ «այբ»ին եւ ոչ ալ «զա»ին յատուկ թիւերը տառաշարքի ցանկին մէջ: Տարբեր է տառաշարքի փոփոխութիւնը որ հիմնօրինակին հետ կապուած է. եթէ թիւ այսինչ տառը փոխանակ «այբ»ն ըլլալու, այլ տառատեսակի մը մէջ «բէն» ըլլալ, կը նշանակէ թէ որքան ալ ստեղները անփոփոխ պահենք կամ վերադասաւորենք, վերջանականապէս անկարելի պիտի ըլլայ առաջին տառաշարքի (ըսենք՝ հիմնօրինակի խումբին պատկանող) համաձայն լարուած ցանցախոյզի մը վրայ կարդալ փափաքած գիրը: Նոյնը՝ բառավարիչներու պարագային²⁸:

Վերոյիշեալ երկլեզու հիմնօրինակին տառատեսակներն են որ կը լուծեն համացանցի մէջ հայերէն հաղորդակցութեան խնդիրը, սակայն տակաւին չեն յաղթահարած նախկին տառաշարքերը գործածողներու դիմադրութիւնը: Միաժամանակ պէտք է ընդունիլ որ այս բոլոր նկատողութիւնները ժամանակաւոր են, որովհետեւ նոր զարգացումներ կրնան բոլորովին այլաձեւ լուծումներ առաջադրել (Unicode, Dynamic Fonts, եւլն.): Մինչ այդ սակայն, երկլեզու տառատեսակներով գրելու համար հարկաւոր է տառավարիչներու միջամտութիւնը մէկ լեզուէն դիւրաւ միւսին փոխելու համար²⁹:

Դ) *Տնտեսական տարողութեան եւ ծրագրաշարքերու (software) հարցը.*

Այս հարցը կապուած է գլխաւորաբար հայկական տեղեկագիտական շուկայի փոքր կարողութեան: Նկատի պէտք է առնել որ հայկական իրականութեան մէջ՝ տնտեսապէս բարեկեցիկ վիճակի մէջ գտնուողները (Մփիւ.ք) հայերէն չեն գիտեր կամ հայերէն արտադրութիւններ գնելու եւ գործածելու մեծ կարիք չեն զգար, իսկ գործածելու կարիք ունեցողները (Հայաստան) տնտեսական միջոցներէ զուրկ են առայժմ:

Անդրազգային տեղեկագիտական մեծ ձեռնարկութիւնները տնտեսական հաշուարկներէ կը մեկնին իրենց ծրագրաշարերու մէջ իւրաքանչիւր լեզուի վերաբերող առանձնալատկութիւններ ներառելու համար: Հիմնական ծրագրաշարեր՝ բանավարիչներ, բառավարիչներ եւ ցանցախոյզներ մինչեւ 1998 թուական դեռ բնաւ նկատի չէին առած հայերէն լեզուն, հակառակ որ կան հայկականէն ալ աւելի մանր շուկաներ ներկայացնող լեզուներ որոնք չեն անտեսուած:

Առաջին հայեացքով խտրականութիւն թուացող այս վարձունքը սակայն աւրնչուած է նոյն տնտեսական հաշիւներուն: Կը բաւէ որ հայկական կողմը՝ պետութիւն կամ առանձին ձեռնարկութիւն, ծրագրաւորման հարկաւոր ծախսերը հոգայ, եւ ահա լիշեալ ծրագրաշարերու մէջ ոչ միայն հայերէնի մասնալատկութիւնները կը նախատեսուին, այլեւ կարելի կ'ըլլայ ծանօթ բանավարիչներն ու բառավարիչները հայացնել:

Թարումեանի վերը լիշատակուած մէջբերումը այստեղ եւս իմաստ կը ստանայ: Թէ՛ հայկական պետութիւնը, եւ թէ՛ սփիւռքահայ կազմակերպութիւններն ու անհատ նուիրատուները կը միտին երկրորդ կամ երրորդ կարգի դնելու տեղեկագիտական կարիքները, եթէ ոչ բոլորովին անգիտանալու զանոնք, երբ տնտեսապէս զարգացած երկիրներու ծրագրաւորման մէջ հեռահաղորդակցութիւնն ու տեղեկագիտութիւնը կարեւորագոյն տեղերը կը գրաւեն, մշակութային եւ տնտեսական կեանքը լեղաշրջող իրենց լատկութեան պատճառով:

ՊԱՏԿԱՆԵԼԻՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՈՐՈՆՈՒՄ

Սոյն գրութեան մէջ լիշատակուած իրողութիւններէն եւ չատկապէս տեսական նկատողութիւններէն մեկնելով, կարելի է որոշ եզրակացութիւններ հանել, մասնաւորապէս մշակութի եւ համայնքի հասկացողութիւններու արմատական փոփոխութեան մասին:

Կարելի է ենթադրել թէ համացանցի միջոցաւ անհատապաշտութեան չատուկ պայմաններ կը ստեղծուին: Ենթական իսկական ընկերային կեանքէն կը կղզիանայ եւ միայնակ պանդխտութեան մը կը դիմէ՝ կարծական աշխարհի մէկ հանգուցէն միւսը: Սակայն այստեղ է որ երեւան կու գայ առաջին չարակարծութիւնը. երեւութական այս կղզիացումը ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ անհատի կողմէ ընտրուած ազատ միջավայրի մէջ նոր պայմաններու, նոր ընկերութեան կառուցում: Կարծական աշխարհի «նաւորդը» իտէլական միջավայր մը կը փնտռէ եւ կը ձգտի համայնական կեանքի:

Երկրորդ լարակարծութիւնը կը վերաբերի համաշխարհայնացումի եւ տեղայնականութեան ընդդիմութեան: Համաշխարհայնացման մասին դիմախօսողներու առաջին քննադատութիւնը եղաւ այն որ ազգային ու մշակութային առանձնատկութիւնները պիտի կորսուէին այս շարժումի ալիքներուն տակ: Սակայն նոյն այդ շարժումն է որ հիւլէացած, հեռաւոր ու փոքր հաւաքականութիւնները կը մղէ համակցումի եւ անոնց միջոցներ կը հայթայթէ իրենց ձայնը լսելի դարձնելու, կարծական տարածքի վրայ մեծերուն հաւասար առիթներու տիրապետելով:

Առաջին հետեւութիւնը այն է թէ կարծականացման հոյովութիւն որպէս արդիւնք, աշխարհագրական սահմաններն ու հեռաւորութիւնները անհետանալու անզուսպ ձգտումի մը ենթակալ են: Թէեւ դժուար թէ ասիկա քաղաքական մարզին մէջ իրականութեան վերածուի, այսուհանդերձ երեւոյթը կալ եւ իր անժխտելի ազդեցութիւնը կը գործէ մշակութային գետնի վրայ:

Երկրորդ՝ տեղի ունեցող զարգացումներուն իբրեւ հետեւանք, աշխարհագրական կապի վրայ հիմնուած համայնքի հասկացողութիւնը աստիճանաբար կը նահանջէ, ի նպաստ ենթակայական որոշումով ընտրովի համայնքի հասկացողութեան: Փոխանակ թաղին ու դրացիներուն, ենթակային համայնքը կը կազմեն իր ընտրած ակումբին, մարզավայրին, կամ կարծական տարածքի վրայ կազմուած խումբերու անդամները:

Վերի հաստատումը կրնանք առնչել նաեւ մշակութի աշխարհագրական կապերէ ձերբազատման եւ ընտրովի մշակութի գաղափարին: Հետեւաբար, հոգ չէ թէ անձ մը ո՞ր երկիրը կամ երկրի ո՞ր հեռաւոր քաղաքը բնակի, ան իր սեփական որոշումով կրնայ մասնակցիլ փափաքած համայնքին, մտաւորապէս աճիլ ուզած մշակութի տարազներով, իր զաւակը դաստիարակել նախընտրած լեզուով եւ մասնակցիլ այլ վայրի մը տնտեսական կեանքին:

Իրարու ընդելուզուած այս երկու գաղափարները գործնական կիրարկութեան որպէս լաւագոյն օրինակ կրնան ունենալ հայկական սփիւռքը: Եւ ոչ միայն Սփիւռքը՝ այլեւ Հայաստանի ժողովուրդը, կարծական միացումով:

Կարելի է դեռ աւելի հեռուն ճախրել նշուած ապահողայնացման եւ կարծական վերահողայնացման գաղափարներով: Հարց տալ թէ ընտրովի, ազատ եւ ինքնավար համայնքն ու մշակութը կըրնան հողի կարիքը հոգիներէն ջնջել:

Յայտնուած տեսակէտերը ծայրին հասցնելով կարելի է անգամ բաւարարուիլ կարծական հայրենիքի կառուցմամբ, թերեւս ան-

գամ հրաժարիլ ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ վերջնական նպատակէն: Կրնա՞յ արդեօք ասիկա Սփիւռքի տեւականացման տեսական հիմնաւորումը հանդիսանալ: Երկար ատեն մարդ արարածը ձգտած է ապրիլ իր «երազներուն վայրը», բայց ընկերային ու համայնական կարիքներու եւ պարտաւորութիւններու պատճառով չէ կրցած իրագործել ատիկա: Ներկայիս այդ խոչընդոտները սկսած են վերանալ, ան կրնայ ապրիլ աշխատավայրէն հազարաւոր մղոններ անդին, ազգականներուն հետ կրնայ յարաբերիլ ցանցային գրեթէ ձրի խօսակցութիւններով՝ ներառեալ զիրար տեսնել պաստառին վրայ: Կարելի՞ է ապագան պատկերացնել որպէս բազմաթիւ ու բազմազգ սփիւռքներու եւ զիրար խաչաձեւող մշակութային համայնքներու ցանց մը՝ ուր հայութեան դերն ըլլայ վեթերանի իր փորձառութիւնը արժեցնել:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- * Նորակերտ ու վերիմաստաւորուած եզրերու խումբ մը այս յօդուածով շրջանառութեան կը դրուի ահա, որով դարձեալ կը շնչադրուի եզրերու միաձեւութեան անհրաժեշտութիւնը: Խ.
- ¹ Ասոնք 1960ականներէն ի վեր կազմուած էին Միացեալ Նահանգներու պաշտպանութեան նախարարութեան եւ այլ գիտութեան հիմնարկներու միջեւ կապը պահպանելու համար նորնիսկ հիւճական պատերազմի մը պարագային:
- ² Միւս եզրերն են՝ միջցանց, հեռացանց, գերցանց: Ինչ կը վերաբերի միջնացանցին, բոլորովին տարբեր իմաստ ունի՝ թերեւս internet, որուն համար կարելի է նախընտրել ներցանց:
- ³ Կարծական եզրը պիտի առնենք տարբեր գրաբարի դասական իմաստէն որ ժխտական նկարագիր ունի՝ անկեալ ընդ կարծեօք կասկածանաց, խիթայի, տարակուսելի, տես՝ Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հտ. Ա., վենետիկ, 1836, էջ 1069: Քանի որ գործածութենէ դուրս եկած բառ մըն է, որ դիւրահունչ նկարագիրով եւ սահուն անանցումի կարելիութեամբ ամէնէն յարմարը թուեցաւ:
- ⁴ Իրականում, իրակերտել, իրակերտեալ կը գործածենք որպէս actualization, actualize, actual այս վերջինին համար նախընտրելով իրակերտ: Այս իմաստը «իրական»էն զանազաներու համար Նոր բառգիրքը կու տայ նաեւ «իրակութիւն» եզրը:
- ⁵ Կարելիին եւ կարծականին հակադրութեան մասին տես լատկապէս Gilles Deleuze Différence et Répétition Paris PUF, էջ 169-176: Անոր կը պատկանի ծանօթագրեալ պարբերութեան փաստարկումը:
- ⁶ Նոյն:
- ⁷ Pierre Lévy, *Qué es lo virtual*, Paidós, Barcelona/Buenos Aires, 1998, էջ 21:
- ⁸ Նոյն, էջ 49:

- ⁹ Howard Rheingold, "Comunidades virtuales", *La comunidad del futuro*, Frances Hesselbein et al., Barcelona/Buenos Aires/Mexico, 1999, էջ 154.
- ¹⁰ James L. Barksdale, "La tecnología de las comunicaciones en comunidades organizativas dinámicas", *La comunidad...*, էջ 122.
- ¹¹ Joel de Rosnay, *Դասախօսութիւն Հռոմի Ակումբի համադրմարին առջեւ, Հոկտ. 1997. Հմտ.՝ Juan Luis Cebrián La comunidad, La red, cómo cambiarán nuestras vidas los nuevos medios de comunicacion*, Madrid/Buenos Aires, 1998, էջ 65.
- ¹² Ար մասին տես՝ Donald N. Michel, "Too much of a good thing? Dilemmas of an information society", *Journal of Technological Forecasting and Social Change*, Elsevier Publishing, 1984. Հմտ.՝ Cebrián, էջ 70-71.
- ¹³ Margaret J. Wheatley, Myron Kellner-Rogers, "La paradoja y las perspectivas dela comunidad", *La comunidad...*, էջ 30.
- ¹⁴ Նախընտրած ենք այս բառը տալ search engine իմաստին.
- ¹⁵ Տես՝ Don Tapscott, *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*, New York, 1996. Հմտ.՝ Cebrián, էջ 20.
- ¹⁶ Նաև՝ Lévy, էջ 59.
- ¹⁷ 200 էջնոց միջին ծաւալի գիրք մը շուրջ 300-305.000 թիրապայթ (պիտի չթարգմանենք այս եզրերը ինչպէս չեն թարգմանուած կրամ, թիւ, թիրոմեթր, եւ.ն.) վը կըսէ՝, իսկ գիրքի մը ծաւալին մէջ կարելի է տեղաւորել երկու հաստատուն սալիկ՝ ընդհանուր մօտ 40 ժիկապայթ (40.000.000.000) տարողութեամբ: Մէկ թերապայթը հաւասար է գրեթէ հազար ժիկապայթի մէկ ժիկապայթը հազար մեկապայթի, մէկ մեկապայթը՝ հազար թիրապայթի, որ իր կարգին գրեթէ հազար տաւ կրնալ պարփակել.
- ¹⁸ Տես՝ www.sgi.com
- ¹⁹ Տես՝ www.perseus.tufts.edu ուր Պերսեւս Մրագիրը (The Perseus Project) մեծապէս հետաքրքրական կիրարկումներ ունի երկլեզու՝ լուսարէն-անգլերէն բնագրալին ուսումնասիրութիւններու:
- ²⁰ Չենք լաւակնիր անշուշտ խորհրդալին ուղղագրութիւնը որակել իբրեւ արեւելահայր, այլ միայն գործնական ու գործածական պատճառներով զայն կ'անուանենք առժամաբար որպէս այդպիսին.
- ²¹ Ար մասին տես Hovik Melikian, *Armenian character sets implementation guide*, (<http://moon.YerPhI.am/~hovik/ArmSCII/ArmCS-005.html>, 1998). Նաև՝ <http://www.unicode.org/unicode/reports>
- ²² Լեզուի Պետական Վարչութեան 1996թ. Նոյեմբեր 27ի թիւ 263 հրաման. Հմտ.՝ Վ. Մարկարեան, <http://www.arminco.com/sarm>, 14/07/1999.
- ²³ Լեզուի Պետական Վարչութեան 1997 Մարտ 4ի թիւ 437 գրութիւն. Հմտ.՝ Մարկարեան, նոյն:
- ²⁴ Վ. Մարկարեան, standards@freenet.am հիմնօրինակի հարցով զբաղող բաց վիճախուժքին ղրկուած փաստաթուղթ, Մարտ 1999.

- ²⁵ Ռուբէն Թարումեան-Յակոբեան, *«Հայոց լեզուի ապագան, (Հայաստանի հանրապետութեան Հայոց այլաբանի մասին օրէնքի նախագիծի հիմնաւորում)»*, <http://www.parliament.am>, 1998 (ներկայիս վերացած):
- ²⁶ Ալտավիտտա որոնիչին համաձայն, 1999ի Յունիսին 'armenia/armenian' կը յիշատակուի 246.760 կայքէջերու մէջ, ինչ որ չի նշանակեր որ այդ թիւով կայքեր հայկական նիւթերու մասին խօսին: Մեր հաշուարկներով հայկական կայքերու թիւը նորն թուականին երեք-չորս հարիւրի շուրջ է, որոնցմէ չնչին համեմատութիւն մը միայն հայալեզու, մնացեալը՝ անգլերէն, քանի մը հաս ուսերէն, ֆրանսերէն, գերմաներէն եւ սպաներէն: կայքերը գրեթէ հաւասարապէս բաշխուած են Հայաստանի եւ Միացեալ Նահանգներու միջեւ, իսկ աննշան մէկ տոկոսը՝ այլ երկիրներ: Այցելուներու քանակը ստուգելը եւս բարդ խնդիր է հայկական կայքերը ամիսը հարիւրեակէն մինչեւ քանի մը հազար այցելու ունին:
- ²⁷ Սփիւռքի մէջ այս աշխատանքները սկզբնաւորողը եղաւ լիոնէն Արի Թոփուզ-Խանեան, որուն տառադրիւրները սակայն կը գործէին միայն սահմանափակ Մաքինթոշի հետ համատեղելի բանավարիչներու պարազային:
- ²⁸ Այս մասին տես՝ Hagop Gulludjian, *The Mashtots Project*, <http://www.editum.com.ar/mashtots>, ուր կարելի է մանրամասն բացատրութիւններ գտնել սեփական ցանցախոյզը հայերէն լարելու համար, ինչպէս նաեւ գործածութեան Համար տարբեր տառադրիւրներ «իջեցներ. տես՝ նաեւ՝ Hovik Melikian, <http://moon.yerphi.am/~hovik/Armenian/Instructions.html>.
- ²⁹ Նոյն Ամէնատարածուածներն են Kdwin, NLS (National Language Support), Winfont, եւն.:

INTERNET COMMUNICATION,
CULTURE AND THE ARMENIAN DIASPORA
(Summary)

HAGOP GULLUDJIAN

The author draws the attention of the reader to the current issues of the internet and global communication, within the sphere of globalization and the information superhighway. He evaluates the internet and the new, unprecedented horizons it opens in the world of communication. Furthermore, he highlights the huge potential of the virtual realities created by the internet and their interaction with the actual realities. The author asserts that this interaction makes the notions of time and place obsolete, thus leading to the virtual unification of the Armenian Diaspora. He urges the reader and the concerned Armenian authorities to benefit from the wide-ranging options this technological revolution offers and to use these opportunities to promote Armenian culture and community life, Armenian Studies, the quest for Armenian ethnic survival, etc.